

A velünk élő muzulmán örökség

SUDÁR Balázs – VARGA Szabolcs – VARGA J. János: *Pécs története III. A hódoltság korában (1543–1686)*. Főszerk. VONYÓ József. Pécs – Budapest, 2020. 383 oldal.

A megváltozott körülményeknek köszönhetően, a koronavírus miatt a hagyományos könyvbemutató kényszerűségből elmaradt, a kötet népszerűsítése így az online-térben történt meg 2020 decemberében, és az előrendelést leadók már karácsony előtt örülhettek a nyomdából frissen megérkezett műnek, mely javarészt Varga Szabolcs és Sudár Balázs alkotása, Varga J. János rövid történeti áttekintésével. Nagy izgalommal vettem kézbe a *Pécs története* sorozat évek óta várt harmadik részét, mivel már az első két kiadvány is magas minőséget képviselt. Ilyenkor egy pillanatra átsuhan az ember agyán a gondolat, hogy a kiadások ütemét tekintve messze még az az idő, amikor a tervezett nyolc kötet hiánytalanul felkerülhet majd a könyvespolcokra. De most örüljünk a sorozat legfrissebb kötetének, mely a török hódoltság korába vezeti vissza az olvasót.

A szép kiállítású, kiváló minőségű papírra nyomott és képekkel, rajzokkal, térképekkel gazdagon illusztrált könyv tartalomjegyzékét áttanulmányozva kiderül, hogy a szerzők úgy osztották fel maguk között a feladatokat, hogy Varga Szabolcs történész a magyar, illetve keresztény források feldolgozásával írta meg a történeti és kultúrtörténeti fejezeteket, míg Sudár Balázs történész–turkológus az oszmán, illetve muzulmán témakörök kidolgozását vállalta el. A 16. és 17. századi történelem jeles kutatójához és a Pécsi Tudományegyetemen is másfél évtizedet oktató Varga J. János emeritus professzorhoz kötődik a *Délkelet-*

Dunántúl és Pécs felszabadítása az oszmán uralom alól című, igen fontos eseménytörténeti fejezet a török világ magyarországi végnapjairól.

A könyv előszavát Fodor Pál történész–turkológus, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója jegyzi, előszavában ekként méltatva az alkotást: „ennek a kötetnek nemcsak az az érdeme, hogy teljes, pontos és világos képet ad Pécs hódoltság alatti életéről és sorsáról, hanem az is, hogy aki elolvassa, az az egész korról, az egész török hódoltságról is átfogó képet kap. A kötet »mintakönyvként« szolgálhat ahhoz, hogyan kell valódi »helytörténetet« írni, amikor a »partikuláris« mindig az egészben elhelyezve jelenik meg.” A méltatás mellett azonban van egy olyan felütés az előszóban, amelyet helybeliként mellbevágó olvasni. Fodor Pál ugyanis azt fogalmazza meg, hogy máig ható károkat okozott a török jelenlét, amelyből azóta sem tudtunk kilábalni. „A hosszú távú következmény: Pécs és a baranyai régió (Horvátországba átnyúló történeti részeivel együtt) azóta sem tért magához, fényévekre van az ötszáz évvel ezelőtti nagyságától.” Ennek a megállapításnak olyan súlya van, ami országos jelentőségű, hiszen nemcsak és kizárólag az itt élőket sújtotta a török jelenlét, okozott visszafordíthatatlan folyamatokat, hanem annak az egész Magyar Királyság viselte terhét a 16. és 17. században és a későbbiekben, az oszmán jelenlét elmúltával is. Vitathatatlan, hogy a mai Magyarország ötödik legnagyobb városában sok pozitív dolog történt a török utáni három évszázadban, de a város jelentősége és a keresztény kultúrkörbe történő beágyazottsága jelentős mértékben megcsappant a hódoltság 145 éve alatt. A dologban a legszomorúbb az, hogy történt mindez egy olyan várossal, melyet a középkori Magyar Királyság öt leggazdagabb települése között tartottak számon. A korabeli forrásokból kiviláglik, hogy a koráb-

ban négy megyére kiterjedő püspökség gazdagsága vetekedett a kalocsai érsekséggel és az egri püspökséggel. A város fejlődési íve egyszer és mindenkorra megtört, története gyökeresen más irányt vett. A török hódítást követően az egyházi szálak értelemszerűen szinte azonnal megszakadtak, igaz, Pécsnek mindvégig volt püspöke, aki a fenyegetettség miatt nem a városban rezidált, tekintve, hogy a püspökvárat a török az 1543. évi hódítás évében azonnal elfoglalta és elzárta a keresztények elől.

Ezt követően az egyensúly kedvéért a pozitívumokról is szó esik. Szerkesztői előszavában Vonyó József a sorozat főszerkesztője, történész, egyetemi tanár így fogalmaz: *„Akik elolvassák a könyvet, nem egy városfalak közé zárt mikrovilágot ismernek meg. Olyan várost és lakosságát, melynek minden eleme sok szállal kötődött szűkebb és tágabb környezetéhez. E kötődések, a velük járó kapcsolatok révén Pécs muszlim és keresztény lakosai egyrészt befolyásolták a környező – sőt, esetenként távolabbi – települések és térségek viszonyait, másrészt viszont azok hatásai alakították az itt élők lehetőségeit, a város arculatát, mind anyagi, mind szellemi értelemben.”*

Amennyire színes és sokrétű a könyv, pont olyan színes és sokrétű világ létezett itt a muzulmánok által megszállt városban. Vonyó József arra helyezi a hangsúlyt, hogy a könyv elolvasása után egy reálisabb kép alakul ki az olvasóban a török hódoltság időszakáról, arról a korszakról, amelyben a török nemcsak rombolt, de épített is. Tehát a nyilvánvaló negatívumok mellett a pozitívumokat is számon kell tartania a múltat elemző utókornak.

Az épített örökség szemszögéből vizsgálva a török kor a máig velünk élő múlt, hiszen Pécs utcáit és tereit járva lépten-nyomon török kori emlékekkel találkozunk. Az is természetes dolog volt, hogy a 17. század nagy török világotávozója, Evlija Cselebi

óriási lelkesedéssel, költői túlzásoktól sem mentes ámulattal ír a városról, amelynek 1663-as képe az útleírás keleties cikornyáinak megfejtése és lefejtése után minden mai olvasó előtt megismerhetővé válik. A vagy tucatszor használt „szívet rabló Pécs” kifejezés az utazó őszinte lelkesedéséről árulkodik.

Mielőtt belekezdünk a kötet egyes fejezeteinek rövid elemzésébe, elmondható, hogy nagy büszkeség minden pécsi számára, hogy akármit gondoljunk is a török hódoltság korszakáról, ez az első olyan mű, mely monografikusan végigveszi egy mai magyarországi település török hódoltság alatti történetét, melyet ráadásul számos aspektusból vizsgál.

Az is tény, hogy a Kárpát-medence területén véges számú olyan városról tudunk, melynek hódoltságbeli története feldolgozásra érdemes lenne. Esetleg Esztergom, Eger, Szigetvár és Temesvár jöhetnének még szóba a későbbiekben, ismereteink további bővítése érdekében. De így sem lesz hiányérzetünk a kötet elolvasása után, hiszen ahogy Fodor Pál megfogalmazta, a helytörténeten keresztül az országos jelentőségű történések is megjelennek a könyv lapjain.

A részletes historiográfiai áttekintést a térképekkel gazdagon illusztrált eseménytörténet követi, majd a szerzők elhelyezik a várost a Kárpát-medence városhálózatában, teszik ezt mind magyar, mind török szempontból. A keresztény és muszlim társadalom rétegeinek leírását követően pedig a kultúra, a művelődés és a vallás részletekbe menő elemzését olvashatjuk. A kötet utolsó nagy fejezete a városkép alakulásával függ össze, tehát a muszlim épített örökségnek a mai város keretein belül elfoglalt helyének vizsgálata és értékelése kerül bemutatásra. A fő fejezeteket gazdag jegyzetapparátus és irodalomjegyzék kíséri.

A kötet legfőbb értéke az olvasmányosság és a valamennyi fejezetet színesítő, a témákat minden esetben átélhetővé tevő számtalan illusztráció. Rögtön az írott és a képi források áttekintését célzó fejezet bővelkedik a várost ábrázoló korabeli – leginkább a 17. század második feléből származó – térképekben és azok elemzésében. A térképek és a metszetek „leszármazás-története” rávilágít az ábrázolások legszembe-tűnőbb hibáira, de ezektől eltekintve reális képet kaphatunk a török hódoltság Pécs városát jellemző végnapjairól.

A hódoltság korát feldolgozó történeti fejezet bővelkedik a novumokban. Egyrészt nem egy egyszerű eseménytörténetről van szó csupán: jól kirajzolódnak az ok-okozati viszonyok a hódítás folyamatát illetően, melynek során az 1543-as év minden kétséget kizáróan egy kulcsév volt a törökök szemszögéből, hiszen egyetlen év alatt sikerült elfoglalniuk gyakorlatilag a teljes Dunántúlt, Pécsről Fehérváron át, egészen Esztergomig. A folyamatok megértését nagyban segíti és szinte plasztikussá teszi a Dél-Dunántúl szinte évről-évre történő térképes feldolgozása ebben a fejezetben, ami nagyban segíti a tájékozódást a magyar és török csapattestek mozgását illetően. A már ekkor is állandóan mozgó határok között világossá válik Szigetvár kiemelt szerepe, melynek sorsa Pécs eleste után megpecsételődött, amit a kortársak még nem tudhattak. Így az oszmán tengerben valóban szigetté vált Szigeth vára egyedüli keresztény erődként még hosszú éveken át, egészen 1566-ig megnehezítette a törökök helyzetét. Ezen a ponton ne feledkezzünk meg Horvát (Sztancsics) Márk várkapitányról, akinek vezetésével Szigetvár védői 1556-ban fényes győzelmet arattak a török hódítók felett.

A hadiesemények alakulásában újabb nagyobb fordulatot a 15 éves háború alatt, 1600-ban Kanizsa eleste okozott, ezt köve-

tően Pécs a 17. században kissé beleolvadt, beleszürkült a török háterszágba. A város életét csak Zrínyi Miklós ún. téli hadjárata rázta fel 1664-ben, amikor is a keresztény támadók sikertelen ostroma jelentős károkat okozott a városban, amely még további 22 évet kellett, hogy várjon az 1686-os végleges felszabadításra. Ezek a hadműveletek a historiográfiai részben bemutatott térképekkel, metszetekkel jól „dokumentálnak” mondhatók.

A következő fejezet a Kárpát-medence városhálózatában mutatja be Pécsét. Ahogy a korábbi történészgenerációk egyöntetűen megfogalmazott véleménye szerint az ország sorsában a legfőbb cezúrát a mohácsi vész okozta, úgy Pécs életében az 1543-as impériumváltás jelentette az igazi korszakhatárt. Ennek kétségtelenül sorsfordító szerepe volt, ezért fontos mind a magyar, mind a török szempontú megközelítés, hiszen mind a középkori Magyar Királyságban, mind a török hódoltság ezen területén Pécs jelentős szerepet töltött be.

Varga Szabolcs így ír erről a városhálózatot elemző fejezetben: *„Pécs szerepének megértéséhez hozzátartozik, és egyben támpontot ad török kori helyzetének megértésére is, ha tudjuk, hogy polgárai ezer szállal kötődtek a királyság fővárosához, Budához és annak testvértelepüléséhez, Pesthez. (...) Buda polgárainak számbavétele során feltűnően sokan származtak Pécsről. Pécsi Benedek 1526–1541 között élt a családjával Budán, Pécsi Tamás 1520-ban budai bíró volt, Pécsi János pedig majd húsz évvel korábban budai tanácsstag, Boltos Mátyásnak pedig a pesti Szent Péter utcában volt háza, míg 1537-ben túl nem adott rajta. A kapcsolat nem véletlen, hiszen Pest kifejezetten állat- és borkereskedelmi központ volt, piacán szerémségi, baranyai és tolnai borok is megfordultak, de a Pécs esetében sokszor emlegetett bőrökkel is itt kereskedtek a legnagyobb arányban.”*

Már a *Pécs története II.* kötetének utolsó fejezetében is izgalmas volt megismerni az 1526 és 1543, tehát a mohácsi ütközet és Pécs elfoglalása közötti időszak változásait, hogy miként erősödött egyre inkább a városra nehezedő muzulmán nyomás, miként kezdtek el gyengülni a keresztény szálak. Varga Szabolcs ekként folytatja elemzését: „Pécs késő középkori helyzetének rögzítéséhez még a külkapcsolatokat kell röviden áttekintnünk. A város kapcsolati hálója ugyanis néhány esetben túlnyúlt a Magyar Királyság határain. Ez elsősorban a Pécssett megtelepedő német kereskedőknek volt köszönhető, akik Bécsben, Pozsonyban, Boroszlóban is élő kapcsolatokkal rendelkeztek, és rokonságuk révén akár Kölnig is elértek.”

Megrázó olvasni, milyen módon szakadtak el Pécs a kereszténységgel és egyáltalán a nyugati kultúrkörrel ápolit, fent idézett kapcsolatai, hogyan távoztak a korszak legelején a vezető (egyházi, értelmiségi, kereskedő) rétegek, és vált a város szépen lassan egy igazi muzulmán nagyvárossá, mely igaz, nyitott lett dél felé, de egyre jobban elzárttá vált a nyugati kereszténységtől és a Magyar Királyság legfontosabb városaitól is. A vezető egyházi, értelmiségi, gazdag kereskedői rétegek eltávoztak és jószerivel soha nem tértek vissza.

Az itt élő társadalom két külön világ találkozása volt. A hétköznapiakban természetesen javarészt megvalósult a békés együttélés, virágzott a kultúra, teret kaptak a különböző művészetek. A vallásosság kérdésének elemzése is izgalmas, a muzulmánok viszonya a kereszténységhez legalábbis ambivalens. A katolikusok is tovább tudtak élni a városban bizonyos korlátozások mellett, a reformáció terjedését a török pedig kifejezetten támogatta. Tette ezt abból a politikai megfontolásból, hogy az egymással is vetélkedő keresztény felekezetek állandósuló csatározásai leginkább az iszlám javát szolgálják.

Sudár Balázs remekül ragadja meg Pécs szerepét a török kori városhálózatban az alábbi mondatokkal: „Mindössze félszáz települést tekinthetünk valódi, polgári lakossággal is bíró városnak. Ezek a helyek képviselik a »keletet«, a »török világot« Magyarországon. A hódoltsági török városhálózat tehát meglehetősen csekély számú településből állt. De mitől város egy város muszlim szemmel nézve? A hódoltság sajátos, az Oszmán Birodalmon belül is különleges viszonyai közepette viszonylag egyszerű a válasz: az tekinthető városnak, ahol muszlim polgári lakosság él. Mindez hozza magával a többi jegyet, a polgári, »civil« életmódot kiszolgáló intézményeket és épületeket. (...) A muszlimok elképzelései a polgári életéről az oszmán birodalomban meglehetősen hasonlóknak tűntek, ugyanazon intézményeket termelték ki, hasonló típusú településeket hoztak létre – természetesen különféle alapokra építve azokat. A városképet a nagy köépületek határozták meg, a kupolás, minaretes dzsámik és a fürdők.”

Az utolsó mondat már átvezet bennünket az építőművészet világába, amit magas fokon űztek a hódoltság valamennyi korszakában. Többek között Pécs mai városképe is erről árulkodik, melyben kiemelt helyet foglalnak el a kis számban fennmaradt, de annál nagyobb jelentőségű, szépen restaurált és rekonstruált török kori épületek, melyek a 21. században a keresztény és a muszlim kultúrkör számára is kiemelt fontossággal bírnak.

A török korból fennmaradt épített örökség elemzéséről terjedelmes irodalom született az elmúlt évtizedekben, kötetünk végén a legfrissebb eredmények egybefésülése történik meg a már ismert adatokkal. Újdonság itt is akad, mégpedig Magyarország máig legegyszerűbben fennmaradt épületével, Jakováli Hasszan dzsámijával kapcsolatosan. Új történeti források megismerése révén kiderült, hogy a város

meghódításának első időszakában jelentős szerepet játszó Memi pasa unokája lehetett Jakováli Hasszan, emiatt feltételezhető, hogy az általa emelt dzsámi nem a 16. század második felében, hanem csak a 17. század első felében épült fel.

A kiadvány végén a kb. 60 oldalas jegyzetapparátus, irodalomjegyzék és képjegyzék sok támpontot kínál a témában és az

előzményekben elmélyedni kívánóknak, a részletes angol és török nyelvű összefoglalók pedig elegendő információt tartalmaznak a magyarul nem olvasó érdeklődők számára. A könyv szerzőit gratuláció illeti, a sorozat szerkesztésében résztvevő valamennyi munkatársnak pedig sok erőt kívánunk a sorozat következő köteteinek elkészítéséhez.

Szigetvári Krisztián